

Проблеми державотворення

та правотворення в період реформ в Україні

В. В. Коваленко

ректор Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Стаття присвячена актуальним проблемам теорії та практики державотворення та правотворення в Україні на сучасному етапі. Системно аналізуються ініціативи Президента України і Уряду щодо реформування основних напрямків політичної, соціально-економічної, гуманітарної та інших сфер суспільного та державного життя. Особлива увага приділяється питанням модернізації Конституції України, адміністративній реформі та вдосконаленню вітчизняної правоохоронної системи. Визначаються пріоритетні напрямки науково-правового забезпечення стратегії реформ в Україні. **Ключові слова:** державотворення та правотворення, стратегія реформ в Україні, модернізація Конституції України.

Стаття посвящена актуальним проблемам теорії та практики державотворення та правотворення в Україні на сучасному етапі. Системно аналізуються ініціативи Президента України і Правительства касательно реформирования основных направлений политической, социально-экономической, гуманитарной и иных сфер общественной и государственной жизни. Особое внимание уделяется вопросам модернизации Конституции Украины, администра-

тивної реформи и усовершенствованию отечественной правоохранительной системы. Определяются приоритетные направления научно-правового обеспечения стратегии реформ в Украине.

Ключевые слова: государственное строительство и правотворчество, стратегия реформ в Украине, модернизация Конституции Украины.

The article is dedicated to the urgent problems of the theory and practice of state-building and lawmaking activity in Ukraine at present. Initiatives of the President of Ukraine and the Government of Ukraine targeted at the reformation of the political, social, economic, humanitarian and other spheres of public life are scrutinized. Particular attention is paid to the issues of modernization of the Constitution of Ukraine, administrative reform and improvement of the national law enforcement system. Priority directions of scientific and legal support of the reformation strategy in Ukraine are identified.

Keywords: state-building and lawmaking, reformation strategy in Ukraine, modernization of the Constitution of Ukraine.

Сучасний стан державотворення та правотворення в Україні супроводжується глибокими змінами в економічній, політичній, соціальній і гуманітарній та інших сферах життя країни. Ці зміни зумовлені насамперед завданнями і викликами, які постали перед Українською державою в період глобальних трансформаційних процесів у світі.

Вищим керівництвом держави обрано цілеспрямований курс на докорінні зміни у житті суспільства та держави, формування сучасної, соціально орієнтованої ринкової економіки. Настав час відверто заяви-

ти: Україна гідна посісти своє місце серед розвинених держав світу, насамперед серед держав-учасниць Європейського Союзу. Державні інститути влади в останні роки спрямовують зусилля на забезпечення належного рівня демократії, усталеного соціально-економічного розвитку і високі стандарти життя для громадян.

Водночас, всі ми розуміємо, що розвиток сучасної правової держави потребує осмислення її соціального призначення, усвідомлення магістральних шляхів і тенденцій державного будівництва, застосування відповідних знань для наукового обґрунтування основних напрямків реформування сучасної Української держави. Ці завдання залишаються визначальними для сучасної теорії та історії держави і права, філософії права, історії політичних і правових вчень як в Україні, так і за кордоном.

Як відомо, держава є прадавнім інститутом людської цивілізації, котрий виник понад десять тисяч років тому у перших спільнотах землеробів Месопотамії і поширився серед багатьох тогочасних народів як найбільш оптимальна форма їх організованого та захищеного існування. Слід згадати твердження відомого американського мислителя сучасності Френсіса Фукіями, який досліджуючи проблеми побудови сильної держави у ХХІ ст., пише, що у Китаї держава з високорозвинутою бюрократією існувала протягом тисячоліть. У Європі ж сучасна держава, маючи потужну армію, сильні фіскальні органи, централізовану бюрократію, яка здійснює верховні повноваження на величезній території, найбільш відповідає вимогам сьогодення, але нараховує відносно коротку історію в 4 або 5 століть з часів утворення французької, іспанської чи шведської монархій. Становлення такої держави, здатної підтримувати порядок, безпеку, законність і право власності, забезпечило й можливість виникнення сучасного світового правопорядку [13, с. 12].

Водночас, для низки держав Європи, включаючи й Україну, державність стала надбанням нової чи новітньої історії ХХ ст. Маючи давні традиції державного будівництва та вічової демократії за доби Київської Русі, низку козацьких конституцій, найбільш відомою з яких залишається Конституція гетьмана Пилипа Орлика 1710 р., досвід національного державотворення та правотворення в 1918-1921 рр. за часів УНР, Гетьманату та Директорії, а надалі й існування як самостійної республіки в складі колишнього СРСР, Україна, спираючись на багатовікову історію українського державотворення, здобула свою незалежність в 1991 р. І вже понад двадцять років наш народ самовіддано розбудовує демократичну, соціальну, правову державу.

Що слід розуміти під сучасною державою і в чому полягає рецепт її ефективного існування та розвитку? Однозначної відповіді на це питання не можуть дати ні політичні та державні діячі, ні вчені. На наш погляд, сучасна держава – це насамперед ефективна інституціоналізована організація громадянського суспільства, яка забезпечує його політичний, соціально-економічний, гуманітарний, інформаційний, екологічний розвиток і захист в існуючих геополітичних умовах. Тобто побудова сучасної ефективної держави без участі інститутів громадянського суспільства нині неможлива.

Але є й зворотний зв'язок: громадянське суспільство існує та розвивається в тих межах, які визначає держава і обов'язково за підтримки останньої. Особливість Української держави полягає в тому, що у ній втілюються споконвічні інтереси багатоманітного громадянського суспільства, різного за своїм національним, мовним і конфесійним складом, а також культурою та традиціями. Така багатоманітність Українського суспільства є не перешкодою, а навпаки – рушійною силою розвитку й модернізації Української держави, чинником соціального прогресу.

Цього року Президент України виступив зі своєчасною, як на нашу думку, ініціативою щодо напрацювання стратегічних пріоритетів суспільних перетворень. Зокрема, розвиваючи положення Конституції України, Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [6] та низки інших законів («Про об'єднання громадян», «Про соціальний діалог в Україні», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про інформацію», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про організації роботодавців», «Про органи самоорганізації населення», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про благодійництво та благодійні організації», «Про волонтерську діяльність», «Про свободу совісті та релігійні організації» і ін.), глава держави видав Указ «Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25 січня 2012 р. № 32, яким було затверджено положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та затверджено її персональний склад [4].

Уже 24 березня 2012 року Президент України, з метою створення сприятливих умов для подальшого розвитку громадянського суспільства, запровадження ефективного механізму взаємодії його інститутів з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах партнерства і взаємної відповідальності, забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини і громадянина, затвердив своїм Указом № 212 «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». Положення цієї Стратегії визначають, що процеси розвитку громадянського суспільства на шляху утвердження демократії також потребують повноцінного законодавчого забезпечення з обов'язковим урахуванням міжнародних стандартів у цій сфері, зокрема Ре-

комендацій Ради Європи щодо правового статусу неурядових організацій в Європі, та кращих європейських практик [12].

Очевидною є й потреба в теоретико-методологічному забезпеченні відповідних правотворчих і правозастосовних процесів. У цьому сенсі вітчизняна правова наука має серйозні зобов'язання перед громадянським суспільством і його інститутами. Наукове обґрунтування перспективних моделей взаємодії громадянського суспільства та держави залишається на сьогодні важливим завданням для теорії права та галузевих юридичних наук.

Безперечно, розвиток гармонійного громадянського суспільства та розбудова сучасної конкурентоспроможної правової держави є висхідними, але не самодостатніми положеннями сучасної національної ідеї. Реалізація цієї ідеї в правовій площині видається неможливою без модернізації Основного Закону суспільства та держави – Конституції України із метою подальшого утвердження в нашій державі верховенства права та демократії. Тому конституційна реформа займає чільне місце в системі реформ, започаткованих у 2010-2011 рр. Президентом України В. Ф. Януковичем, і є, по суті, наріжним каменем сучасних державотворчих і правотворчих процесів.

Нагадаємо, що з метою забезпечення максимальної загальнодоступності та демократичності процесу модернізації Конституції України, залучення до нього громадськості, вчених, міжнародного експертного середовища, Президент України видав Указ «Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї» від 21 лютого 2011 р. №224 [11]. За результатами роботи над створенням авторитетної та фахової Конституційної Асамблеї 25 січня 2012 р. глава держави своїм Указом № 31 «Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї» затвердив Концепцію формування та організації діяльності цього конституційно-дорадчого

органу при Президентові України [5]. Нині ж, глава держави своїм Указом від 17 травня 2012 року № 328 затвердив демократично репрезентований від експертно-наукових кіл, громадянського суспільства та його інститутів, а також політичних партій персональний склад Конституційної Асамблеї, яка невдовзі розпочне свою роботу над розробкою концепції, а надалі й законопроекту чи законопроектів про внесення змін до Конституції України.

Робота над модернізацією Основного Закону вимагає консолідації зусиль молодих і досвідчених учених-правознавців, передусім – фахівців у сфері конституційного права. Вагомий вклад в наукове забезпечення конституційно-правової реформи внесуть і представники правових шкіл Національної академії внутрішніх справ: В. О. Демиденко, Б. В. Калиновський, А. М. Колодій, Н. А. Пелих, В. Л. Федоренко, а також правознавці зі всієї України та наші зарубіжні колеги. Ця робота нами уже розпочата. Зокрема, 7 березня 2012 р. ґрунтовна та відверта дискусія щодо проблем і перспектив конституційної реформи в Україні, за участі першого Президента України, Голови Науково-експертної групи з підготовки Конституційної Асамблеї Л. М. Кравчука, Радника Президента України М. І. Ставнійчук, народних депутатів України, суддів Конституційного Суду України і провідних вчених-конституціоналістів з наукових установ і вищих закладів освіти м. Києва, відбулася у нашому вузі – одному з провідних юридичних вузів України.

Усі учасники методологічного семінару в Національній академії внутрішніх справ зішлися на думці, що ефективність роботи Конституційної Асамблеї та якість результатів її роботи буде залежати від багатьох чинників. Але уже зараз очевидно те, що модернізація Конституції України в інтересах суспільства неможлива без активної участі самого громадянського суспіль-

ства та його інститутів, без фахової експертизи вітчизняних і міжнародних учених-конституціоналістів, як залучених до складу Конституційної Асамблеї, так і її опонентів [14].

Не секрет, що конституційна модернізація знаходить своє продовження та подальший розвиток у інших напрямках реформ, спрямованих на розбудову вітчизняного державотворення та правотворення та на реалізацію Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» і Національного плану дій на 2012 р. щодо впровадження цієї Програми [7]. Сутність цих реформ чітко сформульована в Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір»: «У кожній державі буде своє бачення і своя модель поступу, але, незважаючи на розмаїття підходів, сьогодні можна виокремити основні складники національного успіху. Безперервна модернізація та інноваційність – такою має бути універсальна формула не тільки політичного й економічного, а й соціального, культурного, гуманітарного розвитку. Характерним є те, що у сучасному світі стійкий розвиток ґрунтується на поєднанні стабільності й упорядкованості з постійними змінами та вдосконаленнями. Хто зупиняється – той відстає, втрачає конкурентоспроможність і шанс на еволюційний, поступальний прогрес» [3, с. 8].

Впевнені, що Українська держава приречена пройти через складні правові реформи і утвердитися як сильна, але справедлива до суспільства та своїх громадян держава, позбавитися таких ганебних для ХХІ ст. явищ, як корупція, криміналізація суспільства та держави, неефективне державне управління, бідність, соціальна незахищеність громадян. Інший шлях – через популізм – веде до формування маргі-

нального суспільства та утворення «держави, яка не відбулася» (Failed States). Очевидно, що наш вибір – це системні правові реформи в інтересах громадян і суспільства.

Поза всяким сумнівом визначальним напрямком розвитку вітчизняного державотворення та правотворення залишається адміністративна та адміністративно-територіальна реформи. Першим кроком щодо реалізації адміністративної реформи став Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р. № 1085 [10]. З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління, Президент України утворив, ліквідував і перейменував міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, суттєво скоротивши їх кількість. Відповідні здобутки адміністративної реформи були закріплені в законах України «Про Кабінет Міністрів України», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про державну службу» та інших, а також положеннях про міністерства та центральні органи виконавчої влади, затверджені в 2011-2012 рр. указами Президента України.

Разом з тим, адміністративна реформа не може вважатися нині завершеною. На Україну чекає модернізація місцевих органів державної влади, приведення їх системи у відповідність з потребами громадянського суспільства, насамперед, територіальних громад. Продовжується робота над Адміністративно-процедурним кодексом України, розробкою та прийняттям закону про адміністративні послуги, запровадженням системи т. зв. «електронного врядування». Тобто над запровадженням правового інструментарію, спроможного утвердити Україну як «сервісну» по відношенню до суспільства високотехнологічну

державу, сутність якої полягає в служінню людям, захисту їх прав і свобод.

Важливим напрямком адміністративної реформи залишається й модернізація системи правоохоронних органів України, адже більшість із них віднесені до системи органів виконавчої влади, включаючи і систему органів внутрішніх справ України. Питання про сутність і зміст правоохоронних органів та основні шляхи їх реформування має комплексний характер і претендує бути самостійним напрямком модернізації державотворення в умовах сьогодення.

Зазначене підтверджує й зміст Указу Президента України від 6 квітня 2012 р. № 252. З метою усунення дублювання повноважень правоохоронних органів, оптимізації їх структури і чисельності, чіткого визначення та розмежування компетенції цих органів, підготовки узгоджених пропозицій щодо їх подальшого комплексного реформування, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини, глава держави утворив Комітет з питань реформування правоохоронних органів, як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, визначив положення про цей Комітет і затвердив його персональний склад [9]. Переконані, що в науковому та експертному забезпеченні цього Комітету будуть задіяні й профільні фахівці з Національної академії внутрішніх справ. Адже, саме авторським колективом учених нашої академії уже розроблено два проекти Концепції реформи органів кримінальної юстиції України. Один – за дорученням Кабінету Міністрів України, інший – власний науковий проект (обидва розміщені на нашому сайті).

Робочий варіант проекту зазначеної Концепції було обговорено та в основному схвалено учасниками засідання круглого столу у вересні 2010 р. З ним зацікавлено ознайомились дехто із народних депутатів.

Тим більше, що у засіданні круглого столу прийняли участь парламентарії (серед них Сергій Гусаров – заступник голови Комітету з питань правової політики; Володимир Олійник – перший заступник голови Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності), урядовці, керівники Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, представники Ради національної безпеки і оборони, Конституційного Суду та широке коло науковців і практиків.

Зберігає свою гостроту й потреба в проведенні адміністративно-територіальної реформи в Україні, наближенні існуючої системи адміністративно-територіального устрою нашої держави до системи місцевого самоврядування, а також до реальної демографічної картини у державі. Адже не таємниця, що кожного року в Україні зникають 15-17 населених пунктів [2], а утримання адміністративного апарату органів державної влади і органів місцевого самоврядування стає для дрібних територіальних громад непосильним тягарем.

Очевидною й потреба в синхронному проведенні адміністративно-територіальної реформи із реформою місцевого самоврядування в Україні, потенціал якого й донині, за 20 років незалежності, залишається нерозкритим і нереалізованим в інтересах територіальних громад і пересічних громадян України. Як відомо, територіальні громади, за відсутності нового дієвого закону про місцеві референдуми, залишаються фактично «беззубими» щодо свого дієвого впливу на місцеві ради і на сільських, селищних, міських голів у міжелекторальний період. Не даремно Президент України оголосив у 2012 р. старт реформи місцевого самоврядування в Україні [1].

Таким чином, проблеми теорії та практики адміністративної й адміністративно-правової реформи, а також питання пошуку оптимальної для України системи місцевого самоврядування залишаються важли-

вим предметом наукових досліджень. Безцінними для українського державотворення та правотворення в цій сфері вбачаються й результати порівняльно-правових досліджень проведення відповідних реформ за кордоном, насамперед, у сусідніх з Україною державах.

Значимим напрямком реформ є й удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства України. Як відомо, 14 травня 2012 року Верховна Рада України прийняла новий Кримінально-процесуальний кодекс, який передбачає запровадження якісно нової системи правових засобів захисту людини, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, а також удосконалення процедури кримінального судочинства. Його положення покликані змінити філософію кримінального процесу, трансформувати його з карально-репресивного у правозахисний, скасувати будь-які можливості жорстокого поводження з затриманими і посилити роль інституту адвокатури в кримінальному процесі. Поза сумнівом, прийняття Кримінально-процесуального кодексу України є потужним, але не вичерпним кроком у напрямку вдосконалення кримінально-процесуального законодавства. Попереду нас чекає серйозна робота щодо приведення низки спеціальних законів у відповідність із положеннями нового Кодексу. І робота щодо наукового забезпечення відповідних законопроектних робіт є одним із пріоритетів наукової та науково-експертної діяльності Національної академії внутрішніх справ на найближчий рік.

Очевидно, що реформа кримінально-процесуального законодавства прискорить реформування системи правоохоронних і судових органів, які є важливими суб'єктами кримінального процесу. Переконані, що концептуальні заходи з реформування системи правоохоронних органів України мають ґрунтуватися на усталених світовою практикою засадах і міжнародних

демократичних стандартів, серед яких ключове значення мають: пріоритетність законодавчої регламентації завдань, функцій і порядку діяльності правоохоронних органів; незалежність правоохоронних органів від органів влади, посадових осіб та політичних партій у межах, визначених Конституцією і законами України; удосконалення механізму внутрішнього й судового контролю за діяльністю правоохоронних органів та їх посадових осіб, передусім з позиції забезпечення поваги до особи і справедливості, а також постійного підвищення ефективності їх управління; посилення відповідальності правоохоронних органів, їх посадових осіб за свої рішення, дії чи бездіяльність перед громадянами, права яких були порушені; запровадження механізму контролю за функціонуванням правоохоронних органів з боку суспільства через інститути парламентської і прямої демократії; закріплення принципів ефективності, прозорості та справедливості в діяльності правоохоронних органів.

Проблеми вдосконалення системи правоохоронних органів постійно знаходяться в полі наукових інтересів професорсько-викладацького складу Національної академії внутрішніх справ. Провідні фахівці академії: Ю. І. Азаров, О. М. Джужа, А. М. Колодій, Ю. Ю. Орлов, Д. П. Письменний, Л. Д. Удалова, В. Л. Федоренко, В. І. Шахун систематично залучаються до робочих груп і комісій, які працюють над концептуальним і нормопроектним забезпеченням модернізації системи органів внутрішніх справ України та інших правоохоронних органів. У цій роботі ми керуємось настановами Міністра внутрішніх справ України В. Ю. Захарченка щодо поетапного перетворення системи органів внутрішніх справ на правоохоронне відомство європейського зразка з відповідною мотивацією працівників міліції до виконання службових завдань і обов'язково з високою довірою та підтримкою населення. Але це

не знімає потреби в дискусіях з представниками інших правових шкіл, у тому числі й закордонних, щодо шляхів і перспектив здійснення відповідних реформ.

Предметом таких дискусій мають стати і кримінологічні засади запобігання та протидії злочинності в Україні, а їх результатом – нові ефективні моделі упередження злочинності, яка набула в Україні масштабів, загрозливих для національної безпеки. У цій сфері Національної академії внутрішніх справ, як головному вищому навчальному закладу в системі відомчої освіти, уже сьогодні є чим звітувати і гордитися. Йдеться про ґрунтовні системні дослідження кримінологічних засад протидії злочинності в Україні, участь фахівців академії: В. В. Василевича, О. М. Джужи, О. М. Колба, І. Г. Богатирьова в науковому забезпеченні діяльності відповідних підрозділів МВС України, а також залучення найбільш досвідчених практичних працівників у навчальному процесі в академії, через діяльність кафедр на громадських засадах.

Очевидним є й те, що злочинність також розвивається, набуває нових форм і несе нові загрози для громадянського суспільства, держави і кожного громадянина. Зокрема, загрозливими залишаються теми зростання дитячої та підліткової злочинності, кібер- та наркозлочинності. Обговорили ці питання в травні місяці поточного року на міжнародній науково-практичній конференції «Підготовка кадрів в поліції. Європейський досвід», в тому числі й за участі науковців та поліцейських практиків Європейських держав.

До того ж, в інформаційному суспільстві кожен зухвалий і цинічний злочин стає надрезонансним і підриває не лише громадський порядок, а й авторитет держави, перешкоджає проведенню вкрай важливих для країни реформ. На наш погляд, вітчизняні фахівці-кримінологи, у взаємодії зі своїми зарубіжними партнерами спроможні запропонувати дієві фор-

ми та методи профілактики і протидії сучасній злочинності.

Попереду Україну чекає продовження та завершення й низки інших реформ. Йдеться про дерегуляцію, розвиток підприємництва та реформування системи надання адміністративних послуг; розвиток транспортної інфраструктури; реформи медичного обслуговування; реформування соціальної сфери, насамперед системи і механізмів соціального захисту населення; розвиток сільського господарства та земельну реформу; міжнародну економічну інтеграцію; реформу енергетики і системне запровадження енергозберігаючих технологій; реформування освіти і розвиток науково-технічної сфери; реформування житлово-комунального господарства; впровадження національних проєктів і інвестицій тощо.

На сьогодні визначені й основні реформи, покликані забезпечити розвиток громадянського суспільства та правової держави в Україні, і їх керівники [8]. Немає жодних сумнівів у політичній волі керівництва держави, насамперед у Президента України В. Ф. Януковича, успішно завершити ці реформи в інтересах суспільства та людей у найкоротші терміни.

Але успіх реформ залежить і від нашої з вами праці та нашого прагнення своєчасно та якісно здійснювати теоретико-методологічне та експертне забезпечення цих реформ, власним прикладом заохочувати подальший поступ державотворення та правотворення в період модернізації України. Переконані, що результати науково-дослідної та експертної роботи фахівців Національної академії внутрішніх справ, інших вищих навчальних закладів юридичного профілю не лише сприятимуть успішному теоретико-методологічному забезпеченню проведення реформ в Україні, а й стимулюватимуть подальший розвиток державотворення та правотворення в Україні.

Список використаної літератури

1. В. Янукович: У 2012 році в Україні стартує реформа місцевого самоврядування // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
2. В Україні щороку зникає 17 сіл // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.dt.ua>
3. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. – 416 с.
4. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25 січня 2012 р. № 32 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – Ст. 317.
5. Питання формування та організації діяльності Конституційної Асамблеї: Указ Президента України від 25 січня 2012 р. № 31 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 9. – Ст. 316.
6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 1452.
7. Про заходи щодо забезпечення ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указу Президента України від 21 грудня 2010 року №1154 // Офіційний вісник Президента України. – 2010. – № 33. – Ст. 1085.
8. Про керівників напрямів реформ: Указ Президента України від 15 березня 2012 р. № 198 // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 11. – Ст. 275.
9. Про Комітет з реформування правоохоронних органів: Указ Президента України від 6 квітня 2012 р. № 252 // Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
10. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 9 грудня 2010 № 1085 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – Ст. 3334.
11. Про підтримку ініціативи щодо створення Конституційної Асамблеї: Указ Президента України від 21 лютого 2011 року Указ № 224 // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 5. – Ст. 385.
12. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня № 212 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>
13. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке. – М.: Хранитель, 2008. – 346 с.
14. Людин Д. Методологія конституційних змін // Юридичний вісник України. – 2012. – №11 (872). – С. 5.